

ФОРМУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ДОМІНІКАНСЬКИХ МОНАСТИРІВ ГАЛИЧИНИ У XIII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XV СТ.

Питання юридичних аспектів церковного і монастирського землеволодіння залишаються актуальними у період поступової реалізації проектів реституції власності ряду християнських і нехристиянських конфесій та релігійних організацій на території України. Об'єктивного наукового аналізу потребує процес набуття земельної власності католицькими чернечими орденами, зокрема Домініканським, в українських землях середньовічного і ранньомодерного періодів. У польській історіографії XIX–XX ст. (К.Райфенкугель, В. Абрагам, Є.Ключовський, Т. Трайдос) цей процес подавався як однозначно позитивний і прогресивно-цивілізаційний, без висвітлення і аналізу конфліктних та суперечливих аспектів його перебігу. Вітчизняна ж історична думка досі не сформувала об'єктивної концепції про церковну і особливо позацерковну діяльність чернечих орденів католицької церкви в українських землях.

Метою даного дослідження є висвітлення процесу оформлення земельної власності католицькими чернечими орденами в українських землях в XIII – XV ст.

Об'єктом виступають земельні відносини в Україні в XIII – XV ст. Предметом є рівень суспільних відносин та нормативна база, що визначала право землеволодіння та землекористування.

Серед структур католицької церкви, які поширювали свою діяльність на території земель Київської Русі і Галицько-Волинського князівства зокрема, був і Домініканський орден, який у XIII ст. робив спроби утвердити свої місіонерські осередки і монастирі на цих територіях. До 1255 р. місіонерською роботою у галицьких землях займалися ченці Польської орденської провінції, згодом – спільної домінікансько-францісканської місіонерської організації „Societatis Fratrum Peregrinantium propter Christum inter gentes” (Товариство пілігримуючих для Христа в землях невірних) [1, 232]. Зазвичай за етнічним походженням домініканські ченці-місіонери були поляками або німцями [2, 109]. Тоді домініканці мали політичну підтримку римських пап, але особливих успіхів у руських землях вони не досягли. Згідно свідчень польського хроніста Яна Длугоша, у 1233 р. князь Володимир Рюрикович вигнав домініканських ченців з Києва [3, 229]. І хоча у 1238 р., після смерті князя, вони повернулися до Києва (на той час у володіннях Данила Галицького), у 1240 р. були змушені втікати перед штурмом міста ханом Багієм [4, 149]. У той період домініканці обмежилися лише утвердженням своїх окремих монастирських осередків – у Галичі, Львові та Перемишлі [5, 447]. У 1245 р. папа Іннокентій IV заборонив домініканцям набувати у власність землі та нерухомість у межах володінь князів Данила і Василька [6, 35]. Крім того, набуття домініканцями земельної власності заборонялося тогочасним орденським статутом [7, 201]. Статус жебракуючого чернечого ордену зобов'язував ченців жити лише з милостині (грошей або їжі). Тому до середини XIV ст. в галицьких землях ченці Ордену могли займатися лише індивідуальною місіонерською і проповідницькою діяльністю серед громад німецьких міщан і купців, які жили у містах Галицько-Волинського князівства.

Захопивши Галичину у 1349 р., польський король Казимир III (1333–1370)

заохочували переселенців-осадників (шляхту, купців, міщан, духовенство) до компактного заселення і подальшого господарського освоєння міст і сільських місцевостей нещодавно захоплених галицьких земель. Згідно зі статистичними даними С. Ключовського, протягом другої половини XIV–початку XV ст. у межах земель колишнього Галицько-Волинського князівства було здійснено 25 нових фундацій домініканських монастирів [8, 119]. Однак навіть у цих сприятливих політичних умовах не кожен домініканський монастир мав можливість стати власником земельних угідь. Після завершення воєнних конфліктів у галицьких землях 40-х–60-х років XIV ст. і певної стабілізації церковного і політичного життя усі земельні володіння католицької церкви в Галичині з 1378 р. були розділені між конкурентами ченців Ордену – католицькими церковними ієрархами та парафіяльними структурами [9, 408]. Тому надалі фінансова і матеріальна база окремих домініканських монастирів формувалася лише за рахунок добровільних шляхетських пожертвувань (донацій), розмір і термін дії яких особисто визначав сам жертводавець (донатор). Правових актів, які б унормовували порядок надання донаційних грамот монастирям, не було аж до другої половини XVIII ст. До 1425 р. усі подаровані Ордену землі мали юридичний статус володіння, а не власності. Юридичний термін „ласність” (possessio) у середньовічній юриспруденції мав значення „власності” і „володіння” [10, 271]. При цьому термін „володіння” передбачав як приватну власність, так і різноманітні форми власності на правах різнострокової оренди. Саме підміною значення цих юридичних термінів монастирські адміністрації змогли у подальшому нагромаджувати гроші, землі та нерухомість попри усі законодавчі заборони з боку пап, прелатів і статутні обмеження власного Ордену. Гроші дарувалися домініканцям частіше, аніж землі і надавалися донаторами для здійснення заупокійних богослужінь стосовно членів родини жертводавця або лише його самого [11, 223]. Рішення донатора засвідчувалося документально і до цих записів можна було апелювати, якщо його нащадки розпочинали судові процеси проти монастиря [12, 195].

Лише під час правління в Галичині намісника угорського короля Людовика I князя Владислава Опольського (1372-1378), поступово почали формуватися передумови для набуття земельної власності окремих монастирів Домініканського ордену, зокрема львівського монастиря Божого Тіла. Щедрим донатором цієї обителі був особисто сам намісник. У 1377 р. Владислав Опольський подарував львівським домініканцям три села: Кротошин, Зашків, Кошеїв (22 лани землі; 1 лан – 25 га) та чотири двори у селі Мервиця з річною сплатою на користь намісника двох грошів [13, 35].

За правління польського короля Владислава II Ягайла (1385-1430) львівський домініканський монастир отримав від короля в подарунок корчму в с. Ушковичі (біля річки Золота Липа) [13, 42]. Цим же документом монастирю надавалося право торгувати алкогольними напоями, виробленими у монастирських володіннях [13, 45]. У 1397 р. Владислав Ягайло надав володінням львівського домініканського монастиря магдебурзьке право [13, 46]. Надання цього права означало звільнення монастирських земель від будь-яких державних чи місцевих феодальних податків. У 1399 р. села Зашків, Кошеїв і Кротошин спеціальним рішенням тодішнього католицького галицького архієпископа Якуба Стрепи (1391–1409) були повністю звільнені і від виплати церковних податків (десятини та платежів за парафіяльні богослужіння на користь консисторії) [14, 311].

Попри особисту прихильність Владислава II до львівських домініканців, король мусив захищати інтереси також і місцевої світської влади, представники якої намагалися обмежити монастирські і церковні землеволодіння усіх конфесій.

Якщо у більшості міст Західної і Центральної Європи монастирі Ордену були звільнені від будь-яких місцевих і державних податків, то у Львові від 1402 р. домініканці мали сплачувати до міської скарбниці річний податок у розмірі двох кіп грошів [15, 112]. Сплачували його тільки за володіння землею в межах міських мурів і один ставок [16, 85]. За свої землі за межами міста львівські домініканці жодних податків не платили. У співвідношенні до прибутків монастиря цей міський податок був невеликим і повністю покривався коштами окремих монастирських донацій. Зокрема, у 1442 р. шляхтич Станіслав з Давидова записав на користь монастиря три копи грошей від щорічних прибутків свого маєтку в селі Давидів, яке від 1446 р. було передане монастирю, згідно заповіту [17, 76]. Так само у 1445 р. шляхтич Дмитро Шпиклос гарантував домініканцям дванадцять кіп грошей від проданої риби з кожного спуску свого ставу в околицях міста Бережан і чотири копи від ставів в околицях міста Золочева [17, 83]. Як і інші орденські монастирі у державах Західної і Центрально-Східної Європи, львівський домініканський монастир активно займався кредитними операціями, позичаючи гроші місцевій шляхті [18, 105].

У 1425 р. папа Мартин V (1417–1431) зняв із Домініканського ордену статус жебракуючого [19, 324]. Адміністраціям орденських монастирів офіційно було дозволено приймати в дар не лише гроші, але й землі, які отримували легальний статус монастирської власності. Цим рішенням папи узаконювався реально існуючий стан справ, коли домініканські монастирі, маючи значні фінансові ресурси завдяки збору милостині і кредитним операціям, заволодівали землями та нерухомим майном, всупереч нормам тогочасного церковного права і орденського статуту. У 1427 р. львівські домініканці отримали у власність свого монастиря також 6 ланів землі і млин у селі Чишки, яке загалом належало монастирю францисканців [17, 90]. Станом на 1578 р., згідно з описом монастирських маєтностей, львівський домініканський монастир Божого Тіла мав у своїй власності 6 сіл (Кротошин, Кошеїв, Давидів, Зашків, Завадів, Зарудці) – загалом 39 ланів землі [20, 305]. У цих селах компактно проживали переважно селяни польського походження, оскільки домініканці мали дозвіл крім створення парафіяльних осередків (плебаній) запрошувати і колонізувати-осадників.

Документація львівських домініканських філіарків збереглася фрагментарно і хронологічно охоплює лише період першої чверті XIX ст. Проте інформацію про окремі соціальні конфлікти у домініканських володіннях простежити можливо. В реєстрі справ Львівського гродського суду під 1443 р. зафіксований конфлікт, що виник між львівським домініканським монастирем і селянами села Кошеєва. Сторони конфлікту представляли пріор монастиря і селянин Іван. Іван зі своїми людьми погодився на якісь умови пріора і гарантував, що ані він, ані селяни не будуть більше погрожувати (*przegraszacz*) монастирській адміністрації [18, 75].

Небайдужим до придбання земельної власності і отримання прибутків внаслідок кредитних операцій було і керівництво домініканського монастиря Діви Марії у Перемишлі. У 1446 р. пріор цього монастиря Миколай позичив місцевому мельнику Петрові певну суму грошей під заставу його поля [21, 26]. Коли гроші у визначений термін не були повернуті, пріор через суд вимагав віддати монастиреві у власність поле і, навіть, млин [21, 31]. Врешті справу залагодили сплатою пріорові п'ятдесяти гривень та гарантією мельника записати у своєму майбутньому заповіті, що млин після його смерті перейде на користь монастиря [21, 34].

Інші домініканські монастирі у галицьких землях не відзначилися активністю своїх адміністрацій у набутті земельної власності ані до 1425 р., ані пізніше.

Більшість орденських монастирів на східних теренах Галичини отримували донації від тих магнатів і шляхтичів, які були безпосередніми власниками земель. Цікавим прикладом такого приватного привілею можемо вважати привілей мазовецького князя Земовіта IV (1381–1426) белзькому монастиреві, датований 1394-м роком. Ще у 1388 р. Белзьку землю і м. Белз, як посаг за сестру Олександру, подарував Земовіту король Владислав Ягайло [22, 224]. Для того, щоб здобути прихильність місцевих ченців Домініканського ордену, князь Земовіт подарував белзькому домініканському монастиреві село Костяшин (в документі – Koschisino) з околицями [22, 225]. Село дарувалося монастирю повністю із усією інфраструктурою: пасовищами, сіножатями і млином [22, 226]. Земовіт відмовлявся від усіх оброків, які на його користь давали жителі села, а пріор монастиря отримував повну судову владу над селянами і право збору податків [22, 228]. Лише у разі нагальної потреби керівництво монастиря було зобов'язане відряджати місцевих селян для ремонту фортифікацій у володіннях князя [22, 231]. У 1401 р. на таких же умовах белзькому домініканському монастиреві були подаровані села Бодравка (тепер не існує) і Ліски [22, 232]. Белзькому домініканському монастиреві дарувалися не лише села, але і нерухомість, яка належала наміснику Холмського православного єпископа [23, 1030]. Благодійність князя стосовно домініканського монастиря не була випадковою. Ще до вступу у володіння Белзькою землею він, як правитель Мазовії, впродовж семи років перешкоджав призначеному папською курією домініканцю Бернарду стати Плоцьким єпископом [24, 345]. Очевидно, у нових політичних умовах, на території із кількісно переважаючим православним населенням, князь у такий спосіб намагався шукати прихильності або навіть і прощення за свій вчинок стосовно Ордену, і стосовно католицьких церковних інтересів загалом.

Через воєнні лихоліття XVII ст. оригінальних документів з XIV-XV ст. про земельну власність домініканських монастирів у містах Жовкві, Коломиї та Тереховлі майже не збереглося. Відомо тільки, що у 1358 р. жовківський монастир володів селом Звартів [25, 74]. З відома короля Казимира III, його подарував монастиреві для молитов за свою душу львівський староста Абрагам [25, 78]. Були в галицьких землях і домініканські монастирі із мізерними земельними володіннями, або взагалі без земельної власності. Зокрема, коломиїський монастир (з 1412 р.) володів лише одним ланом землі [25, 79]. Домініканський монастир у Галичі до XVII ст. взагалі не мав жодної земельної власності за межами монастирських мурів [25, 80]. А монастир у м. Тереховлі був настільки бідним, що у 1456 р. перед орденським керівництвом навіть ставилося питання про його закриття [26, 344].

Отже, на відміну від інших структур католицької церкви у Галичині, земельна власність жебракуючих чернечих орденів, і зокрема Домініканського, формувалася не лише в умовах чисельно переважаючого місцевого православного населення, але за наявності юридичних обмежень тогочасного церковного та світського права. Адміністрації орденських монастирів ставали землевласниками лише на тих територіях Галичини, де були володіння лояльної до Ордену польської шляхти або в сільських місцевостях поблизу міст, де поступово формувалися компактні поселення селян католицького віросповідання.

1. Loenertz R. *La Societ  des Freres Pr grinants.  tude sur L'orient Dominicain.* – Roma, 1937.

2. Altaner B. *Die Dominikanermissionen des 13 Jahrhunderts. Forschungen zur Geschichte der kirchlichen Unionen und der Mohammedaner und Heidenmission des Mittelalters // Breslauer*

Studien zur historischen Theologie. – Breslau, 1924. – № 3.

3. Długosz Jan. *Dzieje Polski // Dzieła wszystkie wydane staraniem A. Przedzieckiego.* – Kraków, 1868-1869. – Т. 2.

4. Крижанівський В., Плохій С., Ульяновський В. *Історія церкви і релігійної думки в Україні: В 3 т.* – Київ, 1994. – Т. 2.

5. Reifenkugel K. *Die Gründung römisch-katholischen Bistümer in den Territorien Halicz und Wladimir. Ein Beitrag zur Geschichte Dieser Territorien im XIV Jahrhundert // Archiv für Osterreichische Geschichte.* – Wien, 1875. – В. 52.

6. *Dokumenta Pontificorum Romanorum historiam Ucrainae illustranta (1075-1953) Vol. 1-2 / Collegit A. Welykyj.* – Roma, 1953. – Vol. 1: 1075-1700.

7. *Die Constitutionen des Predigerordens vom J. 1229 / Hrsg. von H. Denifle // Archiv für Literatur und Kirchengeschichte des Mittelalters.* – Berlin, 1885. – В. 1.

8. Kloczowski J. *Kontrata Ruska w Polskiej prowincji dominikańskiej XIV-XVI wieku // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, РСОУЦЦЗМБ Історичні та філологічні розвідки присвячені 60-літтю Я. Д. Ісаєвича.* – Львів, 1998.

9. *Vetera monumenta Historiae Poloniae et Ducatum Lithuaniae genituvque finitimorum illustrantia / Coll. opera A. Theiner.* – Roma, 1859-1861. – Т. 1: 1217-1409.

10. Sagnmuller J. *Die Idee von der Sökularisation des Kirhenguts im ausgehenden Mittelalter auch eine der Ursachen der Reformation // Theologische Quartalschrift.* – Tübingen, 1917-1918. – В. 99.

11. Trajdos T. *Dobroczyńcy mendykantów [redniowiecznego Lwowa // Społeczeństwo Polski [redniowiecznej]. Zbiór studiów / Pod red. S. Kuchudskiego.* – Warszawa, 1999.

12. Чорний М. Львівський домініканський монастир Божого Тіла в XIII-першій половині XV ст. // *Середньовічна Європа: погляд з кінця XX століття. Матеріали міжнародної наукової конференції 16-18 березня 2000 року.* – Чернівці, 2000.

13. *Acta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardynskiego we Lwowie, wydane staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego (dali-AGZ).* – Т. 1-24. / Pod red. B. Tatomira, X. Liskiego, A. Prochaski. – Lwów, 1868-1931. – Т. 2.

14. AGZ. – Lwów, 1874. – Т. 4: *Dyplomatarjusz.*

15. Zubrzycki D. *Kronika miasta Lwowa.* – Lwów, 1844.

16. *Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка. Відділ рукописів і стародрукованих книг. Архів Ф. П. Максименка.* – Спр. III 39630.

17. AGZ. – Lwów, 1875. – Т. 5: *Dyplomatarjusz.*

18. AGZ. – Lwów, 1889. – Т. 14: *Najdawniejsze zapiski sędziów lwowskich 1440-1456.*

19. *Collectio privilegiorum sacrorum ordinum fratrum mendicantium et non mendicantium iuxta sacri concilii Tridentini reformationem et summorum Pontificum nouissimas confirmationes et inuouationes / Ed. Io. Confettius.* – Florentiae, 1598.

20. Kretosz J. *Organizacja archidiecezji Lwowskiej obrzaku łacinskiego od XV wieku do 1772 roku.* – Lublin, 1986.

21. *Księga ławnicza miasta Przemyśla 1445-1452 / Wydali J. Smolka, Z. Tymidska.* – Przemyśl, 1936.

22. *Центральний державний історичний архів України у Львові.* – Ф 22. – Оп. 1. – Спр. 15.

23. *Codex epistolaris Vitoldi, magni ducis Lithuaniae 1376-1430 / Wyd. A. Prochaska. // Monumenta mediaevi historica res gestas Poloniae illustrantia.* – Cracoviae, 1882. Т. 6.

24. Długosz Jan. *Roczniki, czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego / Oprac. M. Kowalczyk.* – Warszawa, 1973. – Т. 4.

25. *Львівська бібліотека ім. В. Стефаніка Національної Академії Наук України. Відділ рукописів.* – Фонд Олександра Чоловського. – Спр. 47/II.

26. *Acta Capitulum Generalium Ordinis Praedicatorum / Hrsg. v. B.-M. Reichert, A. Fröhlich // Monumenta Ordinis fratrum Praedicatorum historica.* – Roma-Stuttgart, 1898-1949. – В. 3.